

УДК 821.161.2.09 (Кримський)

Останіна Г.Г.
(Кривий Ріг, Україна)

НЕТРАДИЦІЙНА ПОЕТИКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

У матеріалі статті досліджується проза малих жанрів А. Кримського з точки зору системи нетрадиційних прийомів її вирішення. Авторка дійшла до важливого висновку: письменник першим максимально долучився до суто модерністського способу образного мислення в художній літературі України кінця XIX – початку XX століття. Агатангел Кримський в оригінальних художніх творах використав десятки нетрадиційних прийомів творення образів. Прийоми психо- та самопсихоаналіз, марення, домисли, раптові інтуїтивні вирішення проблем, сновидіння із ірраціональним, сюрреалістичним та фантасмагоричним змістом передають надскладні зміни у внутрішньому світі я-оповідача, “пояснюють” причини його постійних переживань та передчувань.

Ключові слова: *поетика, нетрадиційна поетика, екзотика, прийом.*

В статье исследуется оригинальное художественное творчество А. Крымского с точки зрения нетрадиционных приёмов её разрешения. Исследовательница подошла к такому важному заключению: писатель одним из первых максимально приблизился к современному способу образного мышления в художественной литературе конца XIX – начала XX столетия. А. Крымский в малых жанрах использовал десятки нетрадиционных приёмов создания образов: психоанализ, домьслы, сновидения с сюрреалистическим и фантасмагорическим содержанием.

Ключевые слова: *поэтика, нетрадиционная поэтика, экзотика, приём.*

The article deals with an original creative activity of A. Krimsky in terms of unconventional methods to resolve it. The researcher comes to conclusion that the writer was the first to come as close to the modernist way of creative thinking in fiction of the late XIX - early XX century. A. Krimsky in small genres used dozens of non-traditional methods of creating images: psycho-analysis, speculation, dream with surreal and phantasmagoric content.

Key words: *poetics, non-traditional poetics, exotic reception.*

Постановка проблеми. А. Кримський як оригінальний і водночас дуже складний письменник зацікавлював своєю творчістю багатьох дослідників, тому що сама нива дослідження є необ’ємною, а його загальна спадщина ще й досі не піддається цілісному аналізу. Літературна творчість корифея української радянської науки та сходознавця ще

й досі залишається маловідомою для громадськості, а насамперед ті оповідання, які не увійшли до п'ятитомного зібрання його творів. Це такі складні й багаті на поетику оповідання як: “Дивна пригода”, “Виривки з мемуарів одного старого гріховоди (Матеріяли для діагнозу *psychopathiae sexualis*)”, “*Psychopathiae nationalis* (Дещо з невропатології, дещо з етнографії, дещо – так собі дещо)”, “В вагоні (Дорожні сценки. Із щоденника)”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці вже не раз торкалися питання мікро- та макропоетики художньої спадщини митця. Багатопланово дослідила життєвий і творчий шлях А. Кримського Соломія Павличко у книзі “Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського”. Авторка книги зазначає: “... в оповіданнях Кримського дебютував в українській прозі нервовий і надзвичайно суперечливий герой. Можна сказати, що його почуття, його дії та його самоаналіз існують і різних, непомірних площинах. Він здатний оцінювати свої вчинки навіть з моральної точки зору, але не здатний контролювати своїх почуттів” [с. 57 – 58]. Дослідниця визначила дві ключові теми у прозовій творчості письменника: “батьки і діти” та “українство як форма неврозу” [с. 58].

Вона не лише аналізує художні твори А. Кримського, а й акцентує увагу на його політичних, тематичних та літературних пошуках, наголошує на його чільне місце серед інших видатних класиків української літератури: “Політичний урок “Повісток” полягав у тому, що вони означили вичерпаність старих ідей українофільства і практики народництва з його збиранням фольклору та “ходінням” у народ” [с. 64 – 65]; “Тематичний урок “Повісток” – образ невротика, який має, хотів того Кримський чи ні, глибинний філософський підтекст. Кримський першим серед своїх сучасників і попередників збагнув, що в кожній людині існує дещо ірраціональне, невідконтрольне волі, і в його оповіданнях воно вирвалося на свободу” [с. 65]; “Літературний урок “Повісток” полягав у стильовому перевороті, що його Кримський несвідомо здійснював у своїх невротичних текстах. Він із надзвичайною легкістю заперечив розлогі монотонні наративи, мальовничі пейзажі, соковиті діалоги і статичних, однолінійних героїв видатних реалістів-народників, таких як Панас Мирний чи Іван Нечуй-Левицький” [с. 65].

Соломія Павличко впевнено заявила, що “такої оригінальної й водночас контрверсійної прози, з якою дебютував Кримський, українська література ще не знала” [с. 65].

Л. Голомб виявила й охарактеризувала індивідуальні риси поетики поетичних творів А. Кримського: “... контрасти, паралелізми, переключення стилів, традиційна та внутрішньо трансформована символіка поезії Заходу і Сходу, інакомовлення, натяки в художніх текстах і заголовках, іронія, поетичні коди суфійства, музичні прийоми повторів та поліфонії...” [с. 174].

Сучасна дослідниця Т. Конончук у художній творчості письменника вбачає потужний фольклорний елемент: “Відчутно, що прозу А. Кримського живить поетика народної прози з її усною формою оповіді. На творення життєво переконливих картин у Кримського спрямована уся концепція тексту ...” [с. 221]. Окрім того вона зазначає, що мала проза відомого ученого-орієнталіста порушує морально-етичні проблеми, зазначаючи причину загостреної уваги митця на внутрішніх станах людини, стосунках між людьми: “... оповідання А. Кримського в підтекстах несуть домінуючу виховну ідею, як домінуючою вона є у фольклорі в цілому... Можливо, така загострена увага А. Кримського до

морально-етичної проблематики була своєрідно “спровокована” знайомством зі східною культурою ...” [с. 228].

Метою наукової розвідки є дослідити прозу малих жанрів Агатангела Кримського з точки зору нетрадиційної системи прийомів її вирішення.

Виклад основного матеріалу. Твори Агатангела Кримського, в яких порушуються психопатичні та психопатологічні проблеми відзначаються вдалим поєднанням системи традиційних і типових прийомів для української прози кінця XIX століття з прийомами новітніх стилів і течій: від елементів описовості до вищих досягнень експресіонізму та сюрреалізму, навіть в окремих абзацах – у констатаціях, роздумах, особливо в самохарактеристиках. Усе це разом уже тоді презентувало кращі, не традиційні, новаторські зразки психоаналізу та самопсихоаналізу.

У передмові до першої збірки “Повістки і ескізи з українського життя” А. Кримський стверджує: “... в основі своїй усе, що міститься в цій книжці, геть усе щира правда. Навіть трохи дивні “Мемуари старого гріховоди”, то й вони не брехня: все те списано з одної нещасливої людини, яка вже померла та покинула міні декотрі документи” [с. II]. Вражають й інші зізнання автора: “Всі оповідання, котрі тут подано, всі сильно просякли авторським суб’єктивізмом, авторською особистістю, тому ж то я зважився вперти в збірку ще й шматок зі свого колишнього щоденника. Назвав я його “Psychopathia nationalis”. Де-не-де я трохи переробив його, а більш того, що покидав усе як воно стояло. Я навіть не вмів викинути звідти етнографічний матеріал, та думаю, що це й не велика біда. Хто його зна! Може комусь воно іще й цікаве буде – вичитати з мого писання якість етнографічні звістки, ніж познайомитися з записами про мене самого” [с. III].

Через рік А. Кримський пише листа до І. Франка і не лише просить у нього рецензію на власні художні твори, а й сам характеризує свою оригінальну творчість: “Я сам дуже невисоко ціню свої “Повістки і ескізи” і навіть в передмові зарікся писати ще раз що-небудь белетристичне. Але як порозсилав я декому з земляків оту свою книжку, то звідсіль зачали до мене приходити листи, де просять мене люди не кидати белетристичні праці і розсипають усякі компліменти. Всякі такі листи бентежать мене і смутять, бо я зовсім не вірою в те, щоб з мене міг бути путящий белетрист” [с. 247].

Щира відвертість автора стала причиною гострих цензурних перешкод: “За що сконфіскувала прокуратурія мою повістку, я добре не тямлю, бо писав я її попросту на підставі власних етнографічних спостережень, а не з якою-

небудь умисною тенденцією. Коли й була яка тенденція, то не соціальна, а націоналістична: мені хотілося виступити проти того шовінізму, який іноді проявляється в наших українців під флагом націоналізму” [с. 95].

Так, А. Кримський в оповіданні “Psychopathia nationalis. Дещо з невропатології, дещо з етнографії, дещо – так собі дещо” за допомогою складного психоаналізу намагається розібратися із дійсними причинами хвороби я-оповідача, який постійно марить Батьківщиною і всім рідним. У процесі поступових змін психічного стану самого я-оповідача, змінюється і зміст та характер психоаналізу. З початку вирішення проблеми повного безсилля та ностальгії видавалось простим і на рівні поезики: “На Вкраїну, на Вкраїну тягло мене! Недужав я на ту хворобу, що зветься “нудьга додому”” [с. 201]. Однак далі усе це загострюється цілою низкою психоаналітичних констатацій-характеристик: “не можна

заходити в стосунки з тамошніми людьми”, “неохота якась напала балакати з великорусами”, “нелюбо й болюче було мені подивитися часом на великоруського селянина”, “трохи був не зненавидів” [с. 201]. У такий спосіб я-оповідач поступово загострює увагу на конкретних причинах власної “хвороби”. Почуття огиди до всього чужого переростає в марення: “Я заплющую очі... та й починаю марити, – а про що марити? Звісно, про Україну” [с. 203].

В оповіданні “Дивна пригода” А. Кримський ужив десятки найрізноманітніших прийомів, однак найбільш цілеспрямованими виявилися психоаналіз та самопсихоаналіз за допомогою яких я-оповідач намагається розібратися у власних несподіваних внутрішніх передчуваннях: “... раптом мене щось ударило десь у глибу душі; здавалось, неначе хтось мене кличе, далеким-далеким, глухим, ледве чутним голосом... у душі моїй заговорило придушене на почуття, що хтось мене нагально кличе, хтось мене бажає притьмом побачити...” [163 – 164]. Нетрадиційною вважаємо і суто сюрреалістичну картину денних видінь я-оповідача (“... невиразно майнула в моїй уяві ще й чиясь одхилена назад мертво-блідава голова, ... голова з заплющеними очима ... в домовині!.. Голова Андрія Олександровича...” [с. 173]) у поєднанні з реалістичними повідомленнями (“... зазирнув до нього на квартиру. Господині його кажуть: Та він сконав, буде тому днів чотири ...” [с. 174]). Фантазмагоричними виступають картини підглядань я-оповідача не стільки за самим творчим процесом написання покійним Андрієм Олександровичем мемуарів, скільки за самим собою з метою розкрити справжню цінність активності внутрішнього світу митця: “Я тихесенько нахилився над його плечем... Він пише – а я жадібно слідкую за ниткою його оповідання; він пише – я все та аж ковтаю. Хвилююся, потерпаю... він пронизуватим голосом занув, як вовк. Міні стало боляче й моторошно. Я сам аж трусився з нервового зворушення” [с. 177].

В оповіданні “Виривки з мемуарів одного старого гріховоди. Матеріали для діагнозу сексуальної психопатії” А. Кримський уперше в оригінальній художній творчості застосовує досить випробуваний, але не дуже поширений у XIX столітті прийом мислення й мовлення не від імені неозначеної особи оповідача, як писала більшість тодішніх прозаїків, не від імені авторського чи ліричного Я, а від імені невідомого (чи, як писав П. Куліш, “незнаного”) автора, словесний образ якого, та й він сам постають із мемуарів. У такий спосіб автор помітно зацікавлює реципієнта можливою антидуховністю головного суб’єкта зображення у творі. Нетрадиційною вважаємо щирі і відверту психологічну сповідь старого грішника, який кається не для того, щоб випросити прощення, скільки для того, щоб самому розібратися й нарешті зрозуміти глибинні мотиви, причини та умови своїх проступків, свого зневажливого ставлення до матері та інших у формі психологічних роздумів (“Останніми часами мене, людину вже підтоптану, серйозно почина тривожити гадка: чи не збожеволів я часом?” [с. 181]), самопсихологічних спостережень та самохарактеристик (“Чого ж мені так тоскно! Хіба я не знаю, що всі душевні болі нелогічні... Я, от, цілсіньке моє життя був егоїстом, егоїстом, – тільки ж, питаю, чи варто тепер сумувати про це? ... А докори од совісті мене, проте, гризуть! Через віщо?! Звідки вони?!...” [с. 182]), самопсихоаналізів, марень (“Передо мною увіч постає засмучений материн образ і з нимім докором позира на мене” [с. 189]), снівидінь.

В оригінальних художніх творах Агатангела Кримського наявні й індивідуальні прийоми, створені самим автором, які знаходимо у “Бейрутських оповіданнях”. Це інсцені-

зація та репродукування вітальних звичаїв (“Нигáрик саїд, йá Òмм-Никульá! (День твій щасливий, Миколина мати); “Нгáрак мбáрак! (Се значило: “День твій благословенний!”” [с. 541]); роз’яснення окремих слів, мовних конструкцій за допомогою влучних тлумачень, детальних перекладів та уточнень (“пиріжки (фгáйр, ажін б-лахм)” [с. 533]; “слово “хóбз” має значити хліб” [с. 538]; “штани (шерваль)” [с. 542]; “плащ (аба)” [с. 543]; “мин-шяя ит-гсáлли (задля розваги)” [с. 545]; “батько (абу)” [с. 545] та ін.) для того, щоб не лише зацікавити реципієнта змістом оповідань про Бейрут, а й максимально точно передати гостинність цього народу, його звичаї, побут і відповідно культуру, що й так видається змістовно досить екзотичним для української літератури початку ХХ століття.

Арабські мовні конструкції не просто увиразнюють мову твору, а й збагачують його зміст східною народною мудрістю: “Н-на́с би-и-на́с уль-отта би-н-нифáс!! (Себо: “Тут і людям скрута, а ще й кітка кричить, що вона – породільниця)”” [с. 535]; “Ййхриб бей́так – значить: бодай твоя хата завалилася” [с. 535]; “Ет ка́ди ль-ула́д шя́нак ха́ло! (Хто захоче дітей розсудити, тому просто треба повіситися!” [с. 541]; “Фейн-ма́ бтй-шля́х ель-ло́га ль-франса́йе, бтйжй ва́’фи (Французьку мову хоч би куди ти кинув – вона знов стає перед тобою стійма)” [с. 548]; “Ля́ббис иль-уд-бі́жуд (Вдягни пенюк – то й пенюк покращає” [с. 558] та ін.

А. Кримський у той час був чи не єдиним українським дослідником розвитку арабської мови. У “Бейрутських оповіданнях” за допомогою історичного екскурсу із про-світницькою функцією у спрощеному вигляді він подає реципієнтові своєрідну лекцію про “Історію розвитку арабського варіанту християнства й оновлення арабської мови”: “Після пам’ятної різанини 1860 року, яку вчинило над християнами в Дамаску та на Лівані турецьке правління вкупі з розбійниками-друзями, більшіна дамаських християн, котрих не зарізано, не схотіла далі жити в своїм ріднім городі – Шáмі (бо Дамаск вони звуть “Шáм”) і потоком ринула в Бейрут, де на очах у європейців жити безпечніш, бо французи твердо постановили завести тут порядок і не допустити дальших розрухів” [с. 551].

Висновки. Отже, Агатангел Кримський в оригінальних художніх творах використав десятки нетрадиційних прийомів творення образів. Прийоми психо- та самопсихоаналіз, марення, домисли, раптові інтуїтивні вирішення проблем, сновидіння із ірраціональним, сюрреалістичним та фантазмагоричним змістом передають надскладні зміни у внутрішньому світі я-оповідача, “пояснюють” причини його постійних переживань та передчув-вань. Нетрадиційними також вважаємо “модерністські блоки” інформативно-описових та аналітичних прийомів у поєднанні з прийомами домислювання та фантазування. Саме в умінні бурхливо та емоційно передавати страждання я-оповідача від невдач та роздратувань до хвилинних моментів радості самопізнання і виявляється найвища майстерність письменника.

Спостереження Агатангела Кримського над різними арабськими звичаями, надало йому можливості протиставити та зіставити їх з добре знаною європейською реальністю, а це неабияк сприяло вияву перших ознак українського орієнталізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голомб Л. Із спостережень над українською поезією ХІХ – ХХ століть / Л. Голомб. – Ужгород: Гражда, 2005. – С. 164 – 174.

2. Конончук Т. Стиль як засіб морально-етичної доктрини в оповіданнях А. Кримського / Т. Конончук // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. – Вип. 25. – К.: Акцент, 2006. – С. 219 – 228.
3. Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя / А. Кримський. – Коломия – Львів: М. Білоус і В. Манецький, 1895. – С. II – III.
4. Кримський А. Повістки та ескізи з українського життя / А. Кримський. – 3 вид., перероб. – К.: Друкарня Українського Наукового Товариства, 1919. – 352 с.
5. Кримський А. Твори: у 5 томах / А. Кримський. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 1. – 631 с.
6. Кримський А. Твори: у 5 томах / А. Кримський. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – 547 с.
7. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 328 с.